

СЛОВО УСНЕ І ПИСЕМНЕ: ДІАХРОНІЯ ВЗАЄМИН

Усна й писемна словесні традиції тісно взаємодіють протягом історичного розвитку, причому в кожній національній культурі ця парадигма складається по-своєму. Відомо, що на українському ґрунті взаємини фольклору та літератури склалися надзвичайно ефективними та плідними. З огляду на особливості розвитку національного письменства саме усна словесність нерідко виступала носієм певних громадянських та естетичних вартостей, зокрема в періоди, коли література, перебуваючи в колоніальних умовах та зазнаючи певних утисків, утрачала подібну функцію мистецької репрезентації народу. З іншого боку, зауважуємо і зворотний зв'язок, коли фольклорна образність підсилювалася літературними впливами в часи особливо активного літературного життя.

Фольклорні джерела не тільки не є чужими щодо літературної творчості, а й тісно співдіють у творенні форм та стилів красного письменства. Зрештою, якщо визнаємо зв'язки словесності з ідеологією, релігією, філософією тощо, то тим більше заслуговують на увагу контакти літератури й фольклору, адже вони прозраджують процеси в межах однієї мега-системи – словесної творчості. Безумовно, з бігом часу взаємини цих мистецьких практик радикальним чином змінюються, через що немає єдиної формули, яка могла б задовольнити сучасного дослідника. Попри ці найістотніші розбіжності, зумовлені історичними практиками, загальна тенденція тісного взаємозв'язку усної та писемної творчості репрезентує консеквентний, хоча й суперечливий у своїй суті, перебіг процесу становлення національної літератури.

Коли йдеться про оцінку української літератури, то варто нагадати, що вона завжди декларувала органічну спільність із духом народу, з його прагненнями та сподіваннями, які адекватно віддзеркалює фольклорна творчість. Відтак контакти професійно-книжної та усної словесності, існуючи вже віддавна, засвідчують спільне аксіологічне поле цих мистецтв. Українські дослідники традиційно пошановували цей взаємозв'язок. Так, Михайло Грушевський у своїй фундаментальній історії літератури розглядав фольклор як базовий чинник давньої літератури та присвятив усній традиції дуже значне місце в цілісній концепції багатотомної праці. Видатний учений так дефініював характер цих взаємин: «Між писаною і неписаною словесністю завжди існує певний зв'язок, часами дуже тісний і нерозривний, – певна дифузія, ендосмос і екзосмос, переливання з однієї сфери до другої. Мотиви і манери писаної літератури ширяться в тих кругах, де розвивається словесність неписана. І навпаки: література писана абсорбує в собі в більшій або меншій мірі здобутки передписьменної словесної творчості і пізніше не перестає в більшій або меншій мірі черпати з усної» [5, 58-59].

Усна народна творчість, яка зафіксувала традиційні форми культури, уже в середньовіччі могла бути оцінена як альтернатива щодо високої культури, що зазнала інспірації, головним чином, з боку християнсько-юдейського та античного-грецького чинників. Симптоматично, що в перехідні моменти літературного розвитку роль фольклору як джерела збагачення письменства суттєво актуалізується, як-от у «Слові про Ігорів похід» (1185-1187), «Треносі» Мелетія Смотрицького (1610) чи літописі Самійла Величка (бл. 1720). Адже усна словесність, з одного боку, затирає відмінності стилю, що були неподоланим бар'єром античної естетики (і в цій суперечливості засада була перенесена в київські барокові поетики), але, з іншого боку, також нівелює категоричність ідеології, заявлену в християнській доктрині. Народна поезія постулює множинний образ світу, водночас злагоджуючи гострі суперечності, котрі в літературі не знайшли успішного розв'язання. А це, своєю чергою, сприяє зростанню інтересу до фольклору в літературній творчості останніх століть. Отже, не випадково взаємозбагачення літератури й фольклору протягом цього періоду значно інтенсифікується.

Щоправда, захоплення фольклором та народністю, на думку деяких дослідників, сприяло ізоляції слов'янських культур від загальноєвропейських процесів пошуку культурної ідентичності. Через те, як вважає М.Бобровніцька, багатюща антична спадщина в епоху Просвітництва та Нову Добу на слов'янському ґрунті була витіснена власними народними традиціями, що викликало небезпечний відрив Слов'янщини від Європи [19, 39].

Специфікою української ситуації викликана також роль фольклору у зміцненні *неперервності* розвитку культурної традиції. Література, з огляду на неодноразову перериваність, періоди упадку та кризи, не завжди була носієм ідеї тяглості як основоположного елементу національної традиції. Натомість усна поезія зберігала в собі порою те, що не знаходило органічного вираження в писемній словесності. Цю якість свого часу зауважив ще Михайло Драгоманов: тоді як у староукраїнському книжництві, писав він, помітний певний розрив, лише «в народній поезії тягнеться щось неперервне» [6, 45].

Взаємозбагачення літератури і фольклору – це одна з найбільш прикметних властивостей розвитку культури. У контексті історії України звертаємо увагу на періоди, коли цей чинник проявлявся дуже активно й інтенсивно, засвідчуючи тісний контакт літератури з фольклором, зокрема взаємне проникання окремих популярних форм та поетичних засобів. Це передусім бурхливий XVII вік з яскравими процесами етнічної емансипації козаків-українців, це доба преромантизму та романтизму, перші десятиліття XX століття тощо. Навіть в останні роки (хай і під впливом політичних факторів) спостерігався сплеск усної словесності та її посилена присутність у писемній, а також медіальній культурі. Легко зауважити, що кожен з означуваних періодів характеризувався стрімким зростанням національно-культурної пасіонарності українців.

Застосовуючи схему М. Драгоманова та адаптуючи її до сучасних уявлень, можна визначити чотири періоди взаємодії фольклору та літератури, кожен з яких надавав цим взаєминам властивого характеру. У середньовічну добу, яку вчений називав «віком героїчним», центральними залишалися образи воїнства та воєнного чину, а «безпосередня дикість воєнна» скрашувалася славленням героїзму, захисту слабкого, інтересами віри, славолюбством та піднесенням виняткової жінки. Через те М. Драгоманов означає цю добу як період «героїчного естетизму» [6, 44]. Названі культури міцно закріпилися як у писемній, так і в усній традиції, про що свідчать численні тексти не лише давньоруського часу, а й пізніших епох. Можна зауважити, що в середньовічній культурі панував дух колективізму, а становище індивідуума було представлене невиразно, лише тією мірою, якою він акумулював у собі колективні вартості.

Наступний етап, що хронологічно припадає на XVI-XVII ст., виносить на порядок денний уже нові цінності. Це означає, що, «крім земського та національного захисту, котрому присвячена козацька поезія та історіографія, у південноруському житті та літературі сильно проявляється прагнення до просвіти з досить сильним стремлінням до свободи й різноманітності особистого мислення» [6, 45]. У цій словесності вже виразно відчутні впливи європейського Ренесансу з органічними для нього гуманістичними ідеями та обстоюванням права особистості на тлі панівного доти почуття спільноти. Щоправда, в українській культурі цей особистісний елемент не представлений так вибухово, як у західних культурах, а вплив гуманізму – силою історичних обставин – розтягується на пізніші часи.

«Від кінця XVII та у XVIII ст. видно прагнення до самосвідомості в історіографії та у спробах [...] реально-сатиричного ставлення до життя...», – писав М. Драгоманов [6, 45]. Цю добу дефініювати досить складно, оскільки вона характерна розривом у книжній літературі (XVIII ст.): спершу такий розрив позначився в релігійному житті (XVII ст.), але згодом він поширився й на інші сфери. Натомість усна словесність, хоча й відобразила загальнокультурну кризу («менша досконалість форми»), проте зберегла національний дух та естетичні вартості, зацепені попередніми епохами, – культ героїчного, волелюбність, індивідуальність. Численні фольклорні тексти свідчать, що «... народна творчість не була збіднена остаточно», а «народна думка внизу зберегла ще до сих пір свої характерні риси та основний напрямок» [6, 45].

Наступний період – XIX та XX століть – стає часом однозначного домінування писемної словесності в загальнонаціональному житті. Проте в його рамках ефективність фольклорної творчості проявляється фрагментарно, а нерідко – що особливо вартує уваги дослідника – вона зазнає семантичного переосмислення у власне літературних текстах, і це забезпечує усній традиції нову перспективу.

Переломний момент цієї історії становить XVII століття. У період Хмельниччини та Руїни розвиток барокової культури та націєтворчих процесів викликав небувалий приплив авторської творчості, оприявлений як у літературі, так і в фольклорі. Проте схоластичні тенденції, стримуючи цей приплив у письменстві, сприяли його витісненню в усну традицію. Цікаво, що певна ізольованість високої літератури від популярної культури свого часу справила, що такі тенденції знайшли своє відображення

головно в усних та напівусних формах словесного мистецтва. Таким чином, фольклорна творчість доби українського бароко неocenенно збагатилася коштом численних авторів, котрі переважно працювали на рівні низького та середнього стилів й не могли бути легітимізовані у високій культурі.

Досконалі приклади плідного взаємовпливу фольклорної та літературної творчості дав період XVII-XVIII століть. Це проявилася в розвитку літературних жанрів та стилів, що були близькими до фольклорних форм, але також сама народна творчість незмірно збагатилася, засвоюючи нові теми, мотиви, образні засоби, що були перенесені на її ґрунт з писемної літератури. Такий активний взаємозв'язок високо оцінював Дмитро Чижевський, найвидатніший дослідник українського і слов'янського бароко. Він писав: «Барокова література, зокрема вірш та драма, дуже спричинилися до розвитку народної поезії. Бароко було у цілому світі з цього погляду дуже плідне. Не кажучи вже про напівміфічних авторів (Маруся Чурайвна) народних пісень з часів бароко, можемо конкретно бачити, як народна пісня переймає елементи стилістики барокових віршів, хоч, з іншого боку, бароко само має певний нахил до народної поезії і черпає з її скарбниці засоби вже тому, що одна з цінностей поезії для барокового автора є її різнобарвність, одну з барв і дає народна традиція. ...Поруч з віршами, писаними за схемами барокової поезики, зустрічаємо вірші, що справляють враження якихось "монтажів" з народних пісень» [18, 342].

Процес взаємного збагачення естетики усної та писемної словесності, що був значно сповільнений та загальмований у XVIII віці з політично-ідеологічних причин, коли російська адміністрація зліквідувала автономію Гетьманщини та заборонила видання книг київського друку, виставляння драм і под., з новою силою оживився в першій половині XIX сторіччя. Преромантичні (просвітницькі) й романтичні ідеї спричинили нове зацікавлення фольклором. Причому цього разу письменники, на відміну від авторів барокової літератури, вбачали в усній традиції не лише культурну екзотику та багатий пласт традиційних образів, сюжетів, мотивів. У добу романтизму фольклор набув вартості як свідчення народного генія, як доказ неповторності національного світобачення та його реалізації в культурі. Звідси своєрідний *культ*, яким оточили українські романтики усну народну творчість. За романтичною теорією німецького мислителя Йогана Готфріда Гердера, що була дуже популярна в ту добу, в фольклорі найорганічніше виявляється те, що філософ називав *Volkgeist* (дух народу).

Глибокий інтерес інтелектуалів-романтиків до народної творчості нерідко також переходив у своєрідну моду. Вони вірили, що записи та інтерпретації фольклорних пам'яток допоможуть зрозуміти сутність національної культури й національного характеру українців. Так, піонер української фольклористики XIX століття Микола Цертелєв у передмові до виданої ним збірки творів народної словесності наголошував, що ці твори «...покажуть усім геній і дух народу, звичаї давніх часів і, нарешті, ту чисто моральну якість, якою малоросіяни завжди славилися і яку вони зберігають навіть тепер як спадщину від предків, рятуючи її від захланних сусідніх народів» [17, 1]. Подібні ідеї знайдемо у працях М.Максимовича, І.Срезневського, О.Бодяньського тощо. Фольклор, таким чином, не лише легітимізувався цими авторами, але його роль підносила до рівня культу, таємного знання, коду літературної творчості та цілої національної культури українців. «Було це справді велике інтелектуальне відкриття, – пише С.Козак, – оці живі пам'ятки української національної історії – відкривали перед ними багате джерело натхнення. [...], що випереджувало тогочасний рівень науки про українську свідомість та пульсувало в героїчному епосі, зберігаючи незмінно свою універсальну вартість, яка, на жаль, не дочекалася чіткого сформулювання раніше [20, 32]. Не дивно, отже, що і власні твори романтики нерідко стилізували під фольклор, як-от Ізмаїл Срезневський, Пантелеймон Куліш, Микола Костомаров, Микола Петренко та інші, надаючи цій поезії, таким чином, більшої ваги та вірогідності. Творцям епохи романтизму йшлося про якомога виразнішу та соліднішу репрезентацію національної ідентичності в культурі. Так, започаткована І.Срезневським серія видань українського фольклору мала задовольнити інтерес тогочасного культурного читача до пізнання традиції [9, 85-86], що окреслювалася на загальному рівні як слов'янська ідентичність. Тим часом сам Срезневський у його відомому проекті «Запорожская старина» вдався до стилізації фольклорних зразків, улягаючи моді на «старожитності» та козацькі «думи».

Однак творці романтизму мали слухність і в тому сумному висновку, що усна поезія вироджується. Фіксуючи зразки фольклору, вони нерідко зауважували, що звужується функціо-

нування цих творів (Микола Костомаров, Олександр Афанасьєв-Чужбинський). Це не був лише типовий риторичний аргумент, що спонукав плакати за славною старовиною та наслідувати народний епос. Тривожні оцінки та принагідні трени романтиків щодо фольклору прозраджували певний культурний ґрунт. Дещо пізніше цю тенденцію із занепокоєнням спостерігали Олександр Потебня, Михайло Драгоманов, Борис Грінченко. О.Потебня наголошував, що упадок усної традиції не настає сам собою, але спричинений цілком конкретними умовами історичного побуту народу. Адже фольклор не лише забезпечує функціонування певного компендіуму текстів, а й, крім іншого, селекціонує їх у кожному часі, в кожному поколінні. Процес цей не можна уявляти як однозначний поступ, висхідний рух. Він може обертатися й істотними втратами, коли затрачаються давні пласти народної поезії. «Природна смерть, тобто переородження народної поезії, – явище незвичайне, рідкісне. Ми здебільшого бачимо смерть насильну. При змінюваних умовах у новий час ми спостерігаємо повторення перервності в переказі з новою народною поезією (в Малоросії з XVI по XVII століття) повторюється те ж саме, що було з давньою. Спостерігачі одноголосно говорять про витіснення в неписьменному народі старого хорошого новим поганим, про заміну вищих музичних і поетичних форм нижчими» [16, 165].

Чому така нерівноцінна заміна ставала можливою у «просвіщенному» дев'ятнадцятому столітті? Либонь, мірою розвитку нації на різних щаблях та в різних проявах відбувався своєрідний перерозподіл культурної матерії. Професійна словесність, що почала швидко розвиватися, втягуючи в орбіту своїх інтересів набуток усної традиції, водночас виснажувала цю традицію. Той же О.Потебня недаремно закидав романтикам недбальство у збиранні фольклору, недооцінку народного культурного первня, що давало підставу скептично поставитися до реалізації проекту «літератури на народних основах» [16, 165].

Цікаво, що в імперському культурному контексті український фольклор позиціонували по-різному. Належить тут оцінити ідеологічну настанову наших письменників та фольклористів, які свідомо акцентували якості національної ментальності в уснопоетичній творчості. Більше того, на багатому емпіричному матеріалі вони переконували, що власне український фольклор найповніше й найякісніше представляє пласт тієї традиційної культури, яку можна вважати спільним надбанням слов'янських народів, їхньою спільною духовною спадщиною. Так у загальноросійській (імперській) свідомості утвердився міф про репрезентацію в українському фольклорі загальнослов'янської ментальності, що постулював широке зацікавлення цим предметом. Один із популярних свого часу критиків, відгукуючись на фольклористичні видання, не без пафосу стверджував: «Малоросія, природно, мала стати заповітним ковчегом, у якому зберігаються найвиразніші риси слов'янської фізіономії» [14, 284].

Функція фольклору як культурної екзотики, що її відкрило та щедро експлуатувало ще українське бароко, також була по-своєму затребувана в романтизмі. Щоправда, її вплив перекинувся і на ґрунт російської літератури, що являє собою досить прикметний факт XIX століття. «В російській літературі 20-30-х років, – зауважував Олександр Білецький, – установлюється мода на український фольклор як на історичний елемент необхідної романтизмові екзотики. «Тут цікавить усіх все малоросійське», – писав Гоголь матері з Петербурга, прохаючи її прислати етнографічні і фольклорні матеріали. Мода ця задовольнялася, між іншим, фантастичною повістю, заснованою на українських піснях, казках і повір'ях, – оповіданнями Ор.Сомова, українськими баладами М.Маркевича (1831 р.) і, особливо, «Вечорами на хуторі біля Диканьки» самого Гоголя. Одночасно з цим пісенний фольклор старанно вивчали і письменники, що розробляли сюжети з української історії (Нарєжний, Рилєєв, Пушкін, Гоголь, Гребінка та ін.)» [2, 24].

Із бігом часу фольклорний чинник утрачає евристично-культове значення у світогляді романтизму, улягаючи своєрідній консерватизації. Якщо мати на увазі загальноросійський дискурс, то слід зауважити, що в ньому український фольклор був адаптований до панівної культурної парадигми, тобто мав засвідчувати *народність* як один з пріоритетів офіційної ідеології царизму. Ознаки втягування елементів української усної поезії в ідеологічну практику Російської імперії виразно проявилися ще у XVIII сторіччі, зокрема в катерининську та елизаветинську добу, коли на прийомах царської еліти виконувалися «малоросійські пісні» [7, 137]. Згодом подібного роду екзотичні продукти культури було інтегровано в загальноімперський дискурс за допомогою формули графа С.Уварова «Православие – самодержавие –

народність» (1832), що переросла в «теорію офіційної народності», як твердив О.Піпін [7, 341]. Тому, скажімо, об'єктивне значення дуже важливої на свій час праці І.Срезневського та його молодших товаришів невіддільне від своєрідної кон'юнктури історичного моменту. Як свідчать сучасні дослідники, його знаменитий альманах «Запорожская старина» (1833-1838) був найоригінальнішим у національній культурі «осіянічним продуктом», у якому було «синтезовано, синкретизовано й синхронізовано український фольклор, етнографію, історіографію, переплетені з імперською “офіційною народністю”» [3, 66].

В українській літературі другої половини ХІХ століття фольклорний вплив загалом обмежується під тиском натуралізму та побутової конкретики. Продовжує проявлятися він переважно на локальному рівні, тобто на рівні художньої мови та тропів, натомість поступово втрачає ту маєстатичність, якою був оточений у творчості романтиків. Щоправда, романтичний канон залишається досить популярним і в цей час, головним чином в українській поезії, яка значною мірою зберегла органічний зв'язок із фольклорною поетикою також у цей період. Досить згадати творчість Івана Манжури, Якова Щоголіва, Василя Мови-Лиманського тощо. Але, з іншого боку, життя вносить на порядок денний нові реалії, під впливом яких зтирається пам'ять минувшини, а фольклорний код втрачає для актуальної літератури свою значущість [8]. Звідси у поетів другої половини ХІХ віку увага до побуту, схильність до розгортання конкретних соціально-побутових деталей, навіть одвага творення нових слів – замість використання фольклорних поетичних формул, художньої виражальності яких їм явно бракує.

Двадцяте століття дає чергові приклади активізації контактів писемної та усної літератури. Уже на його межі розгортається нова хвиля національного відродження, в рамках якого література, зокрема поезія, охоче звертається до фольклорної поетики. Ключова роль фольклорної поетики є характерною ознакою української поезії межі століть та початку ХХ віку. Між іншим, навіть часопис «Українська хата», котрий позиціонував себе як модерністичне видання, у розділі поезії лишався дуже традиційним, бо українські автори, за винятком небагатьох, продовжували писати в річищі добре засвоєної усної поезії, що справила такий сильний вплив на всю новочасну літературу. У цей час уже виразно засвідчується той серединний пласт літературної творчості, який займає місце поміж високою літературою, з одного боку, і власне фольклором, з іншого. На жаль, досьогодні його дослідженням нехтують у нашому літературознавстві, хоча у контексті перебігу культурних процесів така «середня» (наївна) література виконує досить важливу функцію заповнення лакуни, котрої виразно бракує в наших історико-літературних уявленнях.

Силове поле фольклору, що тяжіє над поезією зламу віків, утверджує її романтичний первень, романтичні світоглядні натанови. В історії літератури це можна розцінювати як складник, що урівноважив модні західні впливи, зокрема декадентсько-символічної поезії Ш.Бодлера, П.Верлена, К.Тетмаєра, К.Бальмонта та інших європейських майстрів. Очевидно, є тут предмет дискусії, бо ж захоплення фольклорною поетикою також сповільнило модернізацію літератури, сковуючи її залежністю від традиції, репрезентованої фольклорними зразками, що їх брали за безумовно авторитетні. Такий виклик став перед провідними майстрами тієї доби. Не випадково навіть свідомі новатори намагалися поєднати крайнощі й спробували втілити фольклорно-міфологічні впливи в нові стильові форми раннього модернізму, як це доводить приклад Ольги Кобилянської («Земля», «В неділю рано зілля копала»), Михайла Коцюбинського («Тіні забутих предків») чи Лесі Українки («Давня казка», «Лісова пісня»). Натомість Ігор Костецький у своєму шкідці української модерної літератури підкреслював регламентуючу функцію фольклорної традиції в ситуації пограниччя ХІХ–ХХ століть, котра гальмувала розвиток модерністичної естетики [10, 476].

Гадаємо, однак, що доба раннього модернізму дає немало прикладів не тільки панування стереотипів культурної свідомості, що їх зауважує Костецький, але і їх ламання. Для поетики пресимволізму та символізму ХХ сторіччя фольклорний чинник важливий з огляду на ідеальну *кодифікацію* в ньому традиційної культури, основ національної ментальності. Про це свідчать численні фольклорні запозичення та алюзії в класичних творах нашої літератури, як-от «Лісова пісня» Лесі Українки (1911), «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського (1911), «Соняшні кларнети» Павла Тичини (1918). Образи, що своїм корінням сягають у народну поезію, а передусім пов'язані з міфопоетичною свідомістю українців, стали органічним матеріалом для розбудови

нового культурного нарративу, що його запропонував модернізм. Недаремно провідні поетичні формації новітнього українського відродження характеризуються уважним ставленням до фольклорної топіки та прагненням інтегрувати її у своїй художній практиці. Маємо на увазі «Молоду Музу» (1906-1909), «Українську хату» (1909-1914), «Музагет» (1918-1919), ВАПЛІТЕ (1925-1928).

Уснопоетична ідентичність стала предметом стереотипізації й кічу в добу соцреалізму, коли офіційна література засадничо вдавалася до наївно-простих форм, що регламентувалося відповідною ідеологічною настановою "народності", яку випадало би порівняти з офіційною доктриною російського самодержавства XIX віку. З упродовженням таких тенденцій до масової культури та створенням відповідних інституцій цей процес набув значної інтенсивності. Проте, хоч як наполегливо режим старався витворити дискурс нового фольклору, його неприродність і штучність давалася взнаки, а, зрештою, зумовила цілковитий провал цього культурного проекту. Незважаючи на те, що імітована під фольклор советська поезія всіляко пропагувалася через клуби, огляди та конкурси народної творчості, пресу, радіо й телебачення, їй не вдалося набути автентичного звучання. Прикметно, що ця псевдофольклорна творчість, інспірована владою, була здебільшого відторгнута самим її адресатом, себто народом. «...Такі витвори, як правило, без зазначення імені та прізвища автора (що мало підкреслювати їхню народність-усність-анонімність) потрапляли до численних фольклорних збірок, періодичної преси як ознака схвалення народом чергових урядово-пропагандистських кампаній. Зрозуміло, що чимало таких "зразків" позначалися не лише брехливістю, а й антихудожністю, проте містилися гіпертрофовано "народну" стилістику:

Ми будуєм наше щастя власними руками,
І гордиться наш район передовиками.
...Про доярку Погребняк будемо співати,
Бо давно вже перегнала Сполучені Штати!» [15, 722]

Нині ця літературна творчість, стилізована під фольклор, становить пасивний пласт нашої культури й викличе зацікавлення хіба що вузьких спеціалістів. Утім, без огляду на конкретні умови, в яких вона постала, зокрема контраверсійну роль цензурного тиску, що без нього важко було би собі уявити масове поширення подібної творчості, – вона становить собою певний резерв професійної літератури, котрий не варто нехтувати. Надто ж, коли йдеться про специфічні критерії соцреалізму, що культивували норми наївної літератури, а нерідко й зближували її до високої літератури – за тим же, поверхово зрозумілим, принципом народності та вседоступності.

Тісні взаємини фольклору й літератури, а також розвиток того середнього пласту красної словесності, що забезпечує повноцінний їхній контакт, спостерігаємо і в сучасній ситуації. Зрозуміла річ, радянські експерименти зі зрощенням авторської кон'юнктурної творчості та народної поезії канули в непам'ять, зраджуючи свою абсолютну безпомічність. Щоправда, іноді вони обігруються в топосах масової свідомості, виникаючи в іронічно-гротесковому контексті у творах Леся Подерв'янського, Юрія Андруховича, Олександра Ірванця або Юрка Позаяка. Але назагал поетика сучасної літератури виносить їх на маргінес, шукаючи інших, більш відповідних вимогам часу способів кореспонденції усної та писемної традиції. Дія цих чинників сприяє зміні ціннісної ролі фольклору в парадигмі сучасної високої культури, в якій він раніше сприймався скептично, як риса культурної відсталості, консерватизму, архаїчності національної свідомості.

Обстоюючи сьогодні актуальність теми взаємозв'язків усної та писемної літератури як естетичних систем, варто, проте, критично потрактувати наукові дослідження советського періоду, в яких роль фольклору щодо літературної творчості програмово глорифікувалася та перебільшувалася [1; 4; 12; 13]. Взаємини усної й писемної творчості зазнали різних конфігурацій в історії, при загальній тенденції віддалення та автономізації цих мистецьких практик. Немає сенсу ставити їх на котурни штучного протиставлення.

Протягом історичного розвитку усна й писемна словесності істотно змінювали свою ідентичність. Уже в епоху бароко література перестала бути винятково доменею суспільних еліт, стаючи набуток середніх верств, а іноді й адаптуючи свої кращі взірці до потреб посполитої людності (історичні та ліричні пісні, комічні вірші). Та й фольклор навряд чи випадає вважати самодостатньою творчістю, адже він – тією чи іншою мірою – репрезентує ідеологічні та морально-етичні вартості народу. Це виразно засвідчують уснопоетичні твори XVII–XVIII століть,

скажімо, думи. Не говоримо вже про ідеологічний підтекст коломийок чи анекдотів доби советського тоталітаризму. Разом з тим у нові часи потужно проявилася емансипація творчої індивідуальності, що, врешті, й визначило провідну позицію літератури, з одного боку, та розшарування й поступове згортання, локалізацію, ресемантизацію фольклору, з іншого.

Звісно, обидві естетичні системи протягом історії послідовно забезпечували властиві для кожної функції. Однак модерна епоха виявляє дуже істотний рух у цих взаєминах, означаючи своєрідне перетікання культурної матерії в межах цих систем. Мабуть, недостатнім було би, розвиваючи цю тему, обмежуватися лише дихотомією усної та писемної словесності. Перспективу більш докладного дослідження предмету випадає окреслити, застосовуючи одну з ідей Юрія Лотмана. У класичній на сьогодні статті «Про зміст та структуру поняття "художня література"» вчений зауважував наукову некоректність уживання термінів високої та масової літератури. Немає сенсу, писав він, пов'язувати з масовою літературою тексти, котрі неможливо розділити за ознаками поширення, цінності, доступності, способу фіксації чи зберігання, зокрема фольклорного походження. Через те Ю.Лотман пропонує схему «ускладнення парадигми художніх текстів», котру укладає не із двох, але з трьох складових елементів. Імовірно, ця схема адекватніше відображає взаємодію естетичних систем, включно з неодмінною перехідною якістю, що при цьому стає увиуклена дослідником. У ній на першому плані фольклор, на другому – письмова література, що співіснує з народною поезією, найтісніше з нею взаємодіючи. На третьому плані опиняється елітна словесність, вона співіснує з масовою літературою, яка, своєю чергою, кореспондує з фольклором. Пропонуючи таку розбудовану схему, тартуський учений висноував: «Таким чином, на третьому етапі масова література становить фольклор писемності та писемність фольклору. Вона часто грає роль резервуару, в котрому обидві ці групи текстів обмінюються культурними цінностями (хоча, звісно, існує й прямий обмін)» [11, 212].

Не викликає сумнівів, що для взаємин двох естетичних практик, що реалізуються в фольклорі та літературі, треба шукати нові дефініції, оприявнюючи зокрема *проміжні* ланки цього непростого й повсякчас важливого зв'язку. Ділянка ця виглядає занедбаною в контексті системних досліджень української літератури. Це тим більше дивує на тлі солідарних загальних оцінок, коли вчені майже в один голос твердять про сильне взаємопритягання літератури й фольклору. Прикметно, що й дотепер триває продуктивність цього зв'язку, а сучасна словесність дає переконливі приклади тісної співдії з усною поезією. Це проявляється і в безпосередньому засвоєнні фольклорного коду, і в обігруванні топіки усної поезії, і у зверненні до популярних форм художнього мовлення, вироблених у фольклорі. Взаємні стосунки усної та писемної творчості засвідчують водночас і вірність традиції, і потребу емансипації щодо неї.

Література

1. Адрианова-Перетц В. Древнерусская литература и фольклор. – Ленинград: Наука, 1974.
2. Білецький О. Шляхи розвитку дожовтневого українського літературознавства // Білецький О. Від давнини до сучасності. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1960.
3. Відкритий архів: Щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної української культури / Упор. та наукова ред. С.Захаркіна. – Вип. 1. – К.: Критика, 2004.
4. Грицай М. Давня українська поезія: Роль фольклору у формуванні образного мислення українських поетів XVI–XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1975; Грицай М. Українська література XVI–XVII ст. і фольклор. – К.: Наукова думка, 1968.
5. Грушевський Михайло. Історія української літератури: В 6 т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1993.
6. Драгоманов Михайло. Малороссия в ее словесности // Драгоманов М.П. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Упор, післямова Р.Міщука; Прим. Р.Міщука, В.Шандри. – К.: Либідь, 1991. – С. 5-45.
7. Зорин А. «Кормя двуглавого орла...». Литература и государственная идеология в России в последней трети XVIII – первой трети XIX века. – Москва: НЛЮ, 2004.
8. Исторические песни малорусского народа / С объяснениями Вл.Антоновича и М. Драгоманова. – Киев, 1874.
9. Кирдан Б. Собиратели народной поэзии. Из истории украинской фольклористики XIX века. – Москва, 1974.
10. Костецький Ігор. Тобі належить цілий світ: Вибрані твори / Підгот. Марко Роберт Стех. – К.: Критика, 2005. – С. 476.

11. Лотман Ю.М. О содержании и структуре понятия «художественная литература» // Избранные статьи: В 3 т.– Таллинн, 1992. – Т. 1.
12. Мишанич О. Григорій Сковорода і усна народна творчість. – К.: Наукова думка, 1976.
13. Мишанич О. Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість. – К.: Наукова думка, 1980.
14. Надеждин Н. Литературная критика. Эстетика / Вст. слово, составление и комментарии Ю.В.Манна. – М., 1972.
15. Нариси української популярної культури / За ред. О.Гриценка. – К.: УЦКД, 1998.
16. Потебня Олександр. Естетика і поетика слова. – К.: Мистецтво, 1985.
17. Цертелев Н. Опыт собрания малороссийских песен. – СПб, 1819.
18. Чижевський Д. Історія української літератури / Передм. М.Наєнка. – К.: ВЦ «Академія», 2003.
19. Bobrownicka Maria. Narkotyki mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian Zachodnich i Południowych. – Kraków: Universitas, 1995.
20. Kozak Stefan. Preromantyzm ukraiński (źródła, uwarunkowania, konteksty, tendencje). – Warszawa: Tyrsa, 2003. – S. 32.

